

Murâkabe Kavramının Semantik Tahlili

Abdulhalim ALPHAN

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı, Malatya/Türkiye, a.alphan@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7153-6203>

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 08.01.2026

Kabul Tarihi: 24.02.2026

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Finansman: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı: © Abdulhalim Alphan | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (Cc By-Nc) International License

Öz

Bu makale, murâkabe kavramını Kur'an merkezli kavram semantiği çerçevesinde ele almakta; kavramın Câhiliye şiirindeki kullanım alanlarından hareketle erken Arap dilindeki anlam zeminini, ardından lügat literatüründe belirginleşen kök ve temel anlam çerçevesini ortaya koymaktadır. Devamında murâkabenin Kur'an ve hadis metnindeki bağlamsal derinliği incelenmekte; nihayet İslâm düşüncesinde, özellikle tasavvuf geleneğinde kazandığı istilâhî muhteva tarihsel ve metinsel süreklilik içerisinde değerlendirilmektedir. Murâkabe kavramı, ilahî gözetim ile kulun ahlâkî sorumluluğu ve öz denetim bilinci arasında kurduğu bağ sebebiyle İslâm düşüncesinde önemli kavramlardan biridir. Câhiliye şiirinde kökün fiziksel gözetim ve stratejik bekleyiş anlamında kullanılması, kavramın ilk aşamada insan merkezli ve dış dünyaya yönelik bir dikkat hâlini ifade ettiğini göstermektedir. Kur'an'da ise aynı kökün ilahî isim ve fiillerle irtibatlandırılması, murâkabeyi beşerî bir gözetim tasavvurundan çıkararak ilahî ve kuşatıcı bir bilinç düzlemine taşımış; böylece kavram hem Allah'ın mutlak ilmi ve gözetimiyle temellenmiş hem de insanın davranışlarını şekillendiren derin bir ahlâkî farkındalık hâline dönüşmüştür. Makalenin amacı, murâkabenin kök anlam çekirdeğini belirlemek; bu çekirdeğin Kur'an ve hadis bağlamında kazandığı ontolojik ve ahlâkî boyutları ortaya koymak ve tasavvuf düşüncesinde terimleşme sürecinde geçirdiği semantik dönüşümleri tarihsel süreklilik perspektifi içinde analiz etmektir. Yöntem olarak, anahtar kavramların tarihsel bağlamları içinde incelenmesini esas alan Kur'an merkezli semantik analiz benimsenmiş; kavramın kökü ve türevleri etimolojik ve bağlamsal çözümleme yoluyla karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. Çalışmanın kapsamı, kök ve türevlerinin Câhiliye şiiri, lügatler, Kur'an ve hadis literatüründeki kullanımları ile tasavvuf düşüncesindeki erken dönem tanımları ve tasavvufta temsil gücü yüksek Nakşibendî geleneği ile sınırlandırılmıştır. Murâkabenin bütün tasavvuf ekollerindeki ayrıntılı uygulamaları yerine, kavramın tarihsel-semantik gelişimini gösterecek temel metinler esas alınmıştır. Bu yönüyle çalışma, murâkabeyi yalnızca tasavvufî bir iç hâl olarak değil, Kur'an temelli tarihsel bir kavram inşası olarak ele alarak literatürdeki parçalı yaklaşımları bütüncül bir çerçevede birleştirmekte; kavramın nass temellerini semantik veriler ışığında daha denetlenebilir bir zemine oturtarak Kur'an kavram çalışmalarına metodolojik katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Kavram, Semantik, Murâkabe.

Atıf Bilgisi: Alphan, Abdulhalim. "Murâkabe Kavramının Semantik Tahlili". *Mersin İlahiyat Dergisi* 2 (2026), 1-27.

Semantic Analysis of the Concept of Murâqabe

Abdulhalim ALPHAN

Doctoral Student, Inonu University Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Tafsir Division, Malatya/Türkiye, a.alphan@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7153-6203>

Research Article

History

Received: 08.01.2026

Accepted: 24.02.2026

Plagiarism:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Funding: The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Competing Interests: The author declares that have no competing interests.

Copyright:

© Abdulhalim Alphan
| Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Abstract

This article addresses the concept of murâqaba within the framework of Qur'an-centered conceptual semantics; proceeding from the fields of usage of the concept in Jâhiliyyah poetry, it sets forth the semantic ground in early Arabic, and subsequently reveals the root and fundamental meaning that became determined in the lexicographical literature. Thereafter, the contextual depth of murâqaba in the Qur'an and Hadith texts is examined; finally, the technical content it acquired in Islamic thought, particularly within the Sufi tradition, is evaluated within historical and textual continuity. The concept of murâqaba is one of the important concepts in Islamic thought due to the connection it establishes between divine surveillance and the servant's moral responsibility and consciousness of self-control. The use of the root in Jâhiliyyah poetry in the meaning of physical observation and strategic waiting shows that, at the first stage, the concept expressed a human-centered and outward-directed state of attention. In the Qur'an, however, the association of the same root with divine names and acts has carried murâqaba from a human conception of surveillance to a divine and all-encompassing level of consciousness; thus, the concept has been grounded both in God's absolute knowledge and surveillance and has transformed into a deep moral awareness shaping human conduct. The aim of the article is to determine the root semantic core of murâqaba; to set forth the ontological and ethical dimensions that this core acquires in the Qur'anic and Hadith context; and to analyze, within the perspective of historical continuity, the semantic transformations it undergoes in the process of becoming a technical term in Sufi thought. As method, a Qur'an-centered semantic analysis based on examining key concepts within their historical contexts has been adopted; the root and its derivatives have been comparatively evaluated through etymological and contextual analysis. The scope of the study has been limited to the usages of the root and its derivatives in Jâhiliyyah poetry, lexicons, the Qur'an and Hadith literature, as well as early definitions in Sufi thought and the Naqshbandî tradition, which possesses strong representative significance in Sufism. Instead of the detailed practices of all Sufi schools, foundational texts that demonstrate the historical-semantic development of the concept have been taken as basis. In this respect, the study addresses murâqaba not merely as a Sufi inner state but as a Qur'an-based historical construction of a concept; by uniting fragmented approaches in the literature within a holistic framework and by situating the scriptural foundations of the concept on a more verifiable ground in light of semantic data, it offers a methodological contribution to Qur'anic concept studies.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Concept, Semantics, Murâqaba.

Cite as: Alphan, Abdulhalim. "Semantic Analysis of the Concept of Murâqabe". *Mersin Theology Journal* 2 (2026), 1-27.

Murâkabe Kavramının Semantik Tahlili

Giriş

Kur'an'ın doğru biçimde anlaşılabilmesi için tarihsel semantik, yani kavramların zaman içinde geçirdiği anlam değişimlerinin dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Zira Kur'an, nâzil olduğu dönemin ve Hicaz bölgesinin Arapçasıyla indirilmiş olup, kullandığı lafızlar belirli bir tarihsel ve kültürel bağlam içinde anlam kazanmıştır. Bu sebeple Kur'an kavramlarının, nüzûl öncesi Câhiliye dönemi, nüzûl dönemi ve sonraki dönemlerde hangi anlam katmanlarını edindiğinin tespit edilmesi, sağlıklı bir kavramsal analiz için zorunludur.¹

Bu çerçevede murâkabe kavramı, tarihsel semantik perspektiften ele alınmakta; yalnızca tasavvuf geleneğinde yerleşmiş bir ıstılah olarak değil, Câhiliye şiirinden başlayarak Kur'an, hadis ve tasavvuf literatürü boyunca katmanlaşarak gelişen bir anlam alanının merkezî unsuru olarak değerlendirilmektedir. Kavram, etimolojik olarak "rakb/رَقَب" kökü üzerinden izlenmekte; kökün nüzûl öncesi kullanım örüntüleri, vahiy bağlamında kazandığı yeni ontolojik ve ahlâkî boyutlar ile sonraki dönemlerde geçirdiği kavramsal dönüşümler bütünlüklü bir semantik çizgi içinde incelenmektedir.

Murâkabenin bu çok katmanlı yapısı, onu Kur'anî kavram incelemeleri içinde ayrıcalıklı bir yere taşımaktadır. Zira bir kavramın dilsel kökünden başlayarak vahiy bağlamında yeniden anlamlandırılması, Kur'an'ın mevcut semantik alanları nasıl dönüştürdüğünü gösteren dikkat çekici örneklerden biridir. "rakb/رَقَب" kökünün erken dönem kullanımlarında beşerî gözlem, dikkat ve beklenti hâlini ifade ederken; vahiy sürecinde ilâhî gözetim ve insanın sorumluluğu ile ilişkilendirilmesi, anlamın yönünü ve derinliğini değiştiren bilinçli bir semantik inşaya işaret etmektedir.

Öte yandan kökün Kur'an'da farklı isnat alanlarına dağılarak Allah'a, meleklerle, peygamberlere ve insanlara nispet edilmesi, gözetim fikrinin tek boyutlu bir anlamla sınırlı kalmadığını göstermektedir. Bu çoklu isnat yapısı, kavramın hem ontolojik hem de ahlâkî düzlemde işleyen geniş bir anlam ufku kazandığını ortaya koymaktadır.

Murâkabenin kök anlam çekirdeğini tespit etmek ve bu çekirdeğin tarihsel süreçte hangi aşamalardan geçerek yeni anlam boyutları kazandığını ortaya koymak, çalışmanın temel yönelişini oluşturmaktadır. Bu çerçevede murâkabe, etimolojik olarak "rakb/رَقَب" kökü ve bu kökten türeyen biçimler üzerinden izlenmekte; anlam alanının nüzûl öncesi Arap dil malzemesi, Kur'ân bağlamı, hadis dili ve tasavvuf literatürü boyunca nasıl genişleyip daraldığı karşılaştırmalı biçimde analiz edilmektedir. Çalışma, kavramın erken dönemdeki "gözetlemek, beklemek, kontrol etmek" gibi kullanım katmanlarını; Kur'an'da kelime olarak "murâkabe" geçmemekle birlikte "rakb/رَقَب" kökü ve türevlerinin âyet bağlamlarında murâkabe fikrini nasıl temellendirdiğini; ayrıca bu kökün Kur'ân'da yirmi dört yerde geçip farklı isnat alanlarına (Allah, melekler, peygamberler ve insanlar) dağılmasıyla kavramın nasıl çoğul bir semantik ufuk kazandığını göstermeyi hedeflemektedir.

¹ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6/11 (Haziran 2013/1), 129.

Makalenin temel araştırma sorusu şu şekilde formüle edilebilir: Murâkabe, kök anlamı itibarıyla hangi temel semantik çekirdeğe dayanmakta; bu çekirdek nüzûl bağlamında hangi yeni anlam boyutlarına açılmakta; hadis dilinde hangi pekiştirme ve yönlendirmelerle ahlâkî bir bilinç alanına taşınmakta; nihayet tasavvuf düşüncesinde hangi kavramsal dönüşümlerle bir “terim” statüsü kazanmaktadır?

Bu soruya cevap aranırken hedef, murâkabenin yalnızca tanımsal bir açıklamasını yapmak değil; kavramın farklı metin türleri içinde (şiiir-vahiy-sünnet-tasavvuf) geçirdiği işlev değişimlerini, anlam genişlemesi ve daralması ihtimallerini ve semantik süreklilik yahut kırılma noktalarını görünür kılmaktır.

Nitekim murâkabe, tasavvuf geleneğinde geniş ve çok katmanlı bir literatüre sahip olduğundan, bu makale kapsamı yönetilebilir tutmak amacıyla şiiirde “rakb/رقب” kökünden türeyen kullanımlara, Kur’ân’da aynı kökün bütün türevlerine, hadislerde ise Kütüb-i Tis’a’daki ilgili rivayetlere odaklanmaktadır. Ayrıca tasavvuf sahasında ilk dönem tanımlarından başlayarak, örnek olarak Nakşibendî gelenekteki kullanım biçimlerine kadar uzanan; sınırlı fakat temsil gücü yüksek bir izlek takip edilmektedir.

Bu yaklaşımın beklenen katkısı iki yönlüdür: (a) Murâkabenin kök anlam çekirdeğini tarihsel verilerle sabitleyerek kavramın Kur’an ve hadis bağlamındaki semantik yerleşimini daha denetlenebilir bir zemine oturtmak; (b) tasavvufî literatürdeki tanım çeşitliliğini keyfî bir çoğulluk olarak değil, metinler arası anlam aktarımı ve anlam kayması dinamikleri çerçevesinde okumak.

Böylece murâkabe ile kastedilen mana, Kur’an merkezli bir perspektifle temellendirilerek, arka planında çok katmanlı bir kavram inşasının bulunduğu ilmî bir çerçevede ortaya konulacaktır.

Semantik Tahlil

Bir kavramın ilmî düzlemde sağlıklı biçimde analiz edilebilmesi, öncelikle onun kök anlamına, tarihsel kullanım bağlamlarına ve zaman içerisinde geçirdiği anlam dönüşümlerine nüfuz etmeyi gerekli kılar. Bu bağlamda murâkabe kavramının doğru anlaşılabilmesi için kelimenin etimolojik kökeni, lügat anlamları, İslâm öncesi Arap dili ve belâgatındaki kullanımları incelenmeli ve bu kavram ile ilişkili olan diğer kavramlarda sürece dahil edilmelidir. Zira kavramlar, yalnızca tanımsal çerçevelerle değil içinde doğdukları dilsel, kültürel ve tarihsel bağlamlarla birlikte anlam kazanırlar.²

“Semantik” terimi, Yunanca *sēmantikos* “anamlı, anlam taşıyan” kelimesinden; türemiştir. Bu terim, Michel Bréal tarafından *Essai de Sémantique* adlı eserinde literatüre kazandırılmıştır.³ “Semantik” kavramı, farklı yazarlar tarafından daha geniş ya da daha dar anlamlarda çeşitli şekillerde kullanılmıştır.⁴

² Hasan Yılmaz, “Semantik Analiz Yönteminin Kur’an’a Uygulanmasına Dair”, *Tarihten Günümüze Kur’an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, ed. Bilal Gökür vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2009), 364-365; Hanım Halîd Abdülazîm Ahmed, “Kültür Dilbilim: Kuramlar, Yöntemler ve Disiplinlerarası Yaklaşımlar”, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ekim 2025), 57.

³ Alfred Korzybski, *Science and Sanity* (Amerika Birleşik Devletleri: y.y., 1958), 19.

⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 14-15; Hasan Yılmaz, *Kur’an Kelime ve İfadelerini Anlamada Kavram Tefsiri*

Semantik, en genel ifadesiyle anlam araştırması olarak bilinmekte olup, mana taşıyan bütün göstergelerin incelenmesini konu edinir.⁵ Bu yönüyle semantik, sözcükler ve cümleler başta olmak üzere, semboller, işaretler ve renkler gibi anlamlı göstergeleri kapsayan göstergebilimin (semiyotik) bir alt dalı olarak değerlendirilmektedir.⁶ Daha özel bir çerçevede ise semantik, dilsel göstergelerin manalarını incelemesi bakımından dilbilimin bir alt dalı olarak ele alınmaktadır.⁷

Semantik üzerine yaptığı araştırmalarıyla tanınan Japon filolog Toshihiko Izutsu, semantiği şu şekilde tanımlamaktadır: ‘Semantik’, bir dildeki anahtar kelimelerin üzerinde yapılan tahlili çalışmadır. Kur’an Semantiği ise Kur’an kelime ve kavramlarının zaman içinde uğradığı anlam değişikliklerini ya da kazandığı yeni manaları tahlil etmek suretiyle Kur’an’ın dünya görüşünü ortaya çıkarmaktır.⁸

Doğal dillerle sınırlı bir inceleme alanına sahip olması ve anlamın çok boyutlu yapısı sebebiyle semantik, dilbilimle birlikte felsefe ve psikoloji ile de ilişki kuran disiplinler arası bir alan niteliği taşımaktadır. Dilsel göstergelerin anlamının bu üç farklı perspektif ile birlikte ele alınması, literatür dilinde genel semantik olarak adlandırılmaktadır.⁹

Bununla birlikte günümüzde semantik kavramı, daha yaygın biçimde dilbilim çerçevesinde yapılan anlam araştırmalarını ifade edecek şekilde kullanılmaktadır.

Murâkabe Kavramı

1. Murâkabe Kavramının Câhiliye Şiirlerindeki Manaları

Cahiliye Dönemi şiirleri, Arap dilinin temel kurallarını öğreten ve Kur’an’ın anlaşılmasında başvurulacak en önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilmiştir. Dil âlimleri, gramer kurallarını oluştururken bu şiirleri temel dayanak noktası olarak görmüş; Sahabe döneminden itibaren Kur’an’da geçen garîb kelimelerin ve müşkil ifadelerin tefsirinde şiire müracaat etme ihtiyacı kendini hissettirmiştir.¹⁰ Hz. Peygamber’in “Şiirde hikmetler vardır,”¹¹ hadisi ve Hz. Ömer’in “Cahiliye şiiri divanı ile uğraşınız, zira onda hem Kitabınızın tefsiri hem de kendi dilinizin anlamları vardır.”¹² sözü, şiirin Kur’an’ın anlaşılmasındaki işlevsel konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu tarihî ve ilmî zemin dikkate alındığında, murâkabe kavramının Kur’an’daki anlam ufkunu

ve *Semantik Analiz Yöntemi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 95-97.

⁵ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2007), 18.

⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 764.

⁷ Ali Karataş vd. (ed.), *Kur’an’a Yeni Yaklaşımlar: Postmodern Zamanda Tefsir Yapmak* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2023), 112.

⁸ Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, 15-18, 26-32, 44-46.

⁹ John C. Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası: Anlambilim ve İletişim*, çev. Murta Çiftkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), 12-13.

¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, “Kur’an Tefsirinde Şiirden Faydalanma”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini, Ahlâki, Edebi, Mesleki Dergisi* 9/94-95 (Mart 1970), 69-72; Serkan Göktas, *Tefsir Usûlü Açısından İlet-Hikmet Merkezli Yorumların Analizi: et-Tahrîr ve’t-Tenvîr Örneği* (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 95-96.

¹¹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Kahire: Dârü’l-Hadîs, 1416/1995.), 3/228.

¹² Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî, *el-Kesf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1422/2002), 6/19.

sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için öncelikle “rakb/رقب” kökünün Câhiliye şiirindeki kullanım alanlarını ve ifade ettiği temel anlamlarını tespit etmek önem arz etmektedir.

Câhiliye şiirinin dil ve hayat tasavvurunu yansıtan örnekleri arasında, Sa’âlike zümresi ayrı bir yer işgal etmektedir. İslâm’dan önce Arap Yarımadası’nda yaşayan ve farklı kabilelere mensup bireylerden oluşan Sa’âlike topluluğu, içlerinde dönemin önde gelen şair ve ediplerini barındıran kendine özgü bir zümre olarak dikkat çekmektedir. Kaynaklarda Sa’âlike, çoğunlukla yağma, soygun, gasp ve ani baskınlarla geçimlerini sağlayan kimseler şeklinde tasvir edilmekle birlikte, aynı zamanda özgürlüğü, bireysel cesareti ve dertsiz bir hayat idealini önceleyen kişiler olarak da bilinmektedir.¹³

Sa’âlike’nin hayat tarzı ve şiirlerinde murâkabe şu manalara gelmektedir:

1. Gözetleme:

وَمَرْقَبَةٍ شَمَاءَ أَفْعَيْتَ فَوْقَهَا ... لِيَعْنَمَ غَازٍ أَوْ لِيَذْرَكَ نَائِرٌ

“Baskın yapanın ganimet elde etmesi ya da intikam almak isteyeninin hedefine ulaşması için, Şemmâ denilen yüksek bir gözetleme tepesinde oturup bekliyordun.”¹⁴

2. Bilinçli ve sürekli gözetim:

بَعَثْتُهُ بِسَوَادِ اللَّيْلِ يُوقِئُنِي ... إِذْ أَثَرُ النَّوْمِ وَالْدَّفَاءِ الْمُنَاجِيبِ

“Karanlık gecede beni gözetlemesi için onu gönderdim; zira mücadele yerine uykuyu ve sıcaklığı tercih edenler ancak aciz kimselerdir.”¹⁵

Bu beyitlerde geçen “merkabetün/مَرْقَبَةٍ” ve “yerkubunî/يَرْقُبُنِي” kelimeleri, “rakb/رقب” kökünün cahiliye şiirindeki kullanımında yüksek bir noktadan çevreyi dikkatle gözetleme, tehlikeyi önceden sezme ve fırsatı kollama anlamlarının belirgin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla murâkabe, Sa’âlike şiirinde yalnızca fiziksel bir bakış değil, stratejik ve bilinçli bir bekleyiş hâlini ifade eden temel bir kavram olarak öne çıkmaktadır.

Muallakât ve muhadramûn şairlerinin şiirlerinde ise murâkabe daha belirgin ve çok katmanlı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu şiirlerde murâkabe şu manalara gelmektedir:

1. Yüksek bir noktadan çevreyi gözetleme:

بِأَحْزَةِ الثَّلَبُوتِ يَرْبَأُ فَوْقَهَا ... قَفَرُ الْمَرَاقِبِ خَوْفُهَا أَرَامُهَا

“Yaban eşekleri, avcılardan gizlenebilmek için avcılarının gözetleme amacıyla çıktıkları yüksek tepelere yönelirler. Avcıların taştan dikilmiş işaretlerini yahut gizlenmiş hâllerini fark ettiklerinde ise korkuya kapılırlar.”¹⁶

2. Görünüp kaybolma ve ihtiyatlı ilerleme:

يَظُلُّ بِهَا عَيْرُ الْفَلَاةِ، كَأَنَّهُ ... رَقِيبٌ يُخَافِي شَخْصَهُ وَيُضَايِلُهُ

¹³ Yûsuf Halîf, *eş-Sî'ru's-sa'âlike fi asri'l-câhiliyye* (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 25.

¹⁴ Yûsuf Halîf, *eş-Sî'ru's-sa'âlike*, 189.

¹⁵ Yûsuf Halîf, *eş-Sî'ru's-sa'âlike*, 190.

¹⁶ Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Muallakâtü's-seb'a* (Beyrut: Dârü'l-İhyâ, 2002), 182.

“İssız çöllerde ilerleyen bineği, gözcünün zaman zaman ortaya çıkıp etrafı kolaçan etmesi, zaman zaman da kendini gizlemesi gibidir; sevdiğine doğru ilerlerken bazen görünür, bazen kaybolur.”¹⁷

3. Bekleyiş ve umut:

إِذَا غَارَ مِنْهَا كَوْكَبٌ بَعْدَ كَوْكَبٍ ... تَرَاقِبُ عَيْنِي آخِرَ اللَّيْلِ كَوْكَبًا

“Bir yıldız diğerinin ardından kaybolduğunda, gözlerim gecenin sonunda doğacak başka bir yıldızı gözetleyip durur.”¹⁸

4. Gözetim ve temkinli beklenti:

يُرَاقِبُ إِحْيَاءَ الرَّقِيبِ كَأَنَّهُ ... لِمَا وَتَرُونِي آخِرَ الْيَوْمِ مُغْضَبٌ

“(Gözcünün kendisini fark ettiğini anladığı anda) ondan gelecek bir işaret ve güvenceyi gözetip beklemekteydi; adeta gün boyu intikam duygusuyla dolu, öfkesini bastıran bir kimse gibiydi.”¹⁹

Bu beyitlerde geçen الْمَرَاقِب (gözetleme yerleri), يُرَاقِب (gözetler) ve رَقِيب (gözcü) gibi kelimelerden de anlaşılacağı üzere, “rakb/رَقَب” kökü cahiliye şiirinde; yüksek bir noktadan bakma ve gözetleme, süreklilik arz eden dikkat ve takip, tehlikeden sakınma, bekleyiş ve umut etme anlamlarını birlikte bünyesinde barındırmaktadır.

2. Murâkabe Kavramının Lügatlardaki Manaları

Murâkabe kelimesi, “ra-ka-be/رَقَبَ” fiil kökünden, “fa-‘a-le/فَاعَلَ” bâbından türetilen “râ-ka-be/رَاقَبَ” fiilinin mastarı olup “murâkabetün/مُرَاقَبَةٌ” şeklinde gelen mezîd (ek harfli) bir mastardır. “rakb/رَقَب” kökünün fiil türevi olan “ra-ka-be/رَقَبَ”, Arapça lügatlerde şu anlamlarda kullanılmaktadır:

1. Bir şeyi gözetlemek, beklemek ve ona dair umut beslemek.²⁰
2. Bir şeyi dikkatle izlemeye yönelmek, gözetlemeye kalkışmak.²¹
3. Allah’ın murâkabesi altında olduğunu idrak etmek, O’ndan sakınmak ve O’na karşı sorumluluk bilinci taşımak.²²
4. Kontrol etmek, izlemek, denetlemek ve muhafaza etmek.²³

“ra-ka-be/رَقَبَ” fiilinden türeyen diğer sigaları ise şu manalara gelmektedir:

1. “terâkabe/تَرَاقَبَ”: Bir şeyin olmasını beklemek, gözetlemek.²⁴

¹⁷ Târafe b. Abd, *Divanu Târafe b. Abd*, thk. Durriye el-Hâtib, Lütfi es-Sekkal (Beyrut: Müessetü'l-Arabiyye, 2000), 128.

¹⁸ Hassan b. Sabit, *Divanü Hassan b. Sabit*, nşr. Ali Muhanna (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 26.

¹⁹ Tüfeyl el-Ganevî, *Divanü Tüfeyl el-ganevî*, thk. Hasan Felahoğlu (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1997), 71.

²⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘ayn*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), “rakabe”, 2/140.

²¹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu‘cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979), “rakabe”, 2/427.

²² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-lugati ve sihâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990), “rakabe”, 458.

²³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dârü Sâdr, ts.), “rakabe”, 1/424.

²⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘ayn*, “rakabe”, 2/140.

2. “erkabu/أَرْكَبُ” ifadesi, bir kimsenin, bir başkasına bir konutu ikamet amacıyla tahsis etmesi ve bu tahsisi, taraflardan hangisinin daha önce vefat edeceğine bağlı bir şartla sınırlandırmasını ifade etmektedir.²⁵
3. “irtekabe/إِرْتَكَبَ”: Yükselmek, yukarı çıkmak.²⁶
4. “râ-ka-be/رَاكَبَ” ifadesi, Bir şeyin gerçekleşmesinin arzulu bir şekilde gözetilmesidir.²⁷

“rakb/رَقَبَ” kökünün isim şeklindeki kullanımlarının manaları şu şekildedir:

1. er-Rakîb (الرَّقِيب) kelimesi, sözlükte “bekçi, muhafız, gözetleyen kimse” anlamlarına gelmekte; ayrıca “kumar esnasında oyunu denetleyen gözcü ile avını yakalamak için tetikte bekleyen bir yılan türü” için de kullanılmaktadır.²⁸ Bunun yanı sıra, doğu ufkundan doğan ve batıdaki yıldız batmadan ortaya çıkmayan bir yıldızın adı olarak da zikredilir. Bu kullanımda yıldız, sanki diğerini gözetleyip onun batışını bekliyormuş gibi tasvir edilmektedir.²⁹ Benzer şekilde kelime, yağmurun habercisi olan bir yıldız anlamında da kullanılmakta; söz konusu yıldızın yağmurun yağmasını bekleyen ve onu kollayan bir konumda olduğu düşüncesiyle bu adlandırma yapılmaktadır.³⁰ er-Rakîb, aynı zamanda Allah’ın esmâ-i hüsnâsından biridir. Bu bağlamda kelime, O’nun kendisine hiçbir şeyin gizli kalmadığını; her şeyi kuşatan, koruyan, denetleyen ve sürekli gözetim altında tutan mutlak ilmini ve hâkimiyetini ifade etmektedir.³¹
2. er-Rakûb (الرَّقُوب), sözlükte; “çocuğu olmayan ve çalışamayacak durumda bulunduğu için kendisine yapılacak bir iyiliği bekleyen dul kadın” anlamına gelir. Ayrıca “izdiham sebebiyle suya yaklaşmayan, diğer develerin dağılmasını gözetleyerek bekleyen deve” için de kullanılır. Bunun yanında kelime, “kocasının mirasına sahip olabilmek amacıyla onun ölümünü bekleyen kadın” anlamını da ifade eder. Bu kullanımların tamamında, belirleyici unsur olarak bekleme ve gözetleme anlamı ön plana çıkmaktadır.³²
3. er-Rakabetu (الرَّكَبَةُ) kelimesi, sözlükte “boynun son kısmı, boyun” anlamına gelmektedir. Bununla birlikte kelime, mecaz yoluyla insanın şahsını temsil eden bir unsur olarak köle anlamında da kullanılmaktadır.³³

²⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, "rakabe", 427.

²⁶ Mecidüddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, nşr. Muhammed Abdurrahman Mer'aşelî (Beyrut: Dârü'l-İhyâ et-Türâsü'l-Arabiyye, 2003), "rakabe", 97.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "rakabe", 1/425.

²⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, "rakabe", 2/140.

²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâîyîn, 1987), "rakabe", 1/323.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "rakabe", 1/424.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "rakabe", 1/424.

³² Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, "rakabe", 2/140; Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Mısır: Dârü'l-Mısriyye, ts.), "rakabe", 128; Cevherî, *es-Sihâh tacü'l-luga*, "rakabe", 458; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, "rakabe", 427.

³³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, "rakabe", 2/140.

4. el-Erkâb (الْأَرْقَاب) kelimesi, sözlükte “aslan” anlamında kullanılmaktadır. Bu adlandırma, aslanın boynunun kalın ve güçlü oluşuna dayanmakta olup kelimenin “boyun” anlamıyla ilişkili kök manasına işaret etmektedir.³⁴
5. el-Merkâb (الْمَرْقَب), gözcülerin gözetleme ve bekleme amacıyla bulundukları yer anlamına gelmekte olup, özellikle dağın yüksek zirvesinde yer alan gözetleme noktasını ifade eder. el-Merkâbetu (الْمَرْقَبَةُ) ise, Hüzeyl kabilesinin gözcülerinin konuşlandığı dağın adı olarak kullanılmaktadır.³⁵
6. er-Rakkâbetu (الرَّقَابَةُ), kervan hareket ettikten sonra geride kalan eşyalara nezaret eden, onları gözetip korumakla görevli hademe veya bekçi anlamında kullanılmaktadır.³⁶

3. Murâkabe Kavramının İstilah Manaları

İslâm âlimleri murâkabeyi, kelimenin lugavî kökünde bulunan anlam özünü koruyarak ve bu temeli esas alarak ıstilahî çerçevede tarif etmişlerdir.

Cürcânî (ö. 471/1078) murâkabeyi kulun her hâl ve durumda Allah'ın kendisinden haberdar olduğu bilincinin süreklilik kazanması şeklinde tarif ederek kavramın devamlılık ve farkındalık boyutuna dikkat çekmiştir.³⁷ İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) ise murâkabenin hakikatini Rakîb olan Allah'ı gözetmek ve bütün himmeti O'na yöneltmek olarak açıklamış; kalbin Allah ile meşgul olması, O'na yönelmesi ve sürekli O'nu mülâhaza etmesini murâkabenin esası kabul etmiştir.³⁸

4. Murâkabe ile Anlam İlişkisi Olan Kelimeler

Murâkabe kelimesinin, yakın anlam alanına sahip diğer kavramlarla olan irtibatı ortaya konulduğunda, kavramın anlam çerçevesi daha açık biçimde anlaşılabacaktır. Kavramın bilhassa Allah'ın “Rakîb, Hafîz, Alîm, Semî‘, Basîr, Habîr ve Şehîd ” isimleriyle ilişkili olduğu izlenmektedir.

Anlam yoğunluğu ve kullanım bağlamı dikkate alındığında, murâkabe doğrudan ilişkisi olan ilahî isimlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

4.1. er-Rakîb

Sözlükte “gözetlemek, muhafaza etmek, kontrol etmek ve beklemek” anlamındaki “rakb/رَقَب” kökünden türeyen *rakîb* kelimesi “bir topluluğu koruyup gözetken bekçi, düzeni denetleyen güvenilir görevli ve herhangi bir şeyi muhafaza etme” anlamlarına gelmektedir.³⁹ Allah'ın bir ismi olarak kullanıldığında ise er-Rakîb: Her şeyi eksiksiz biçimde bilen (Alim), aynı zamanda koruyup muhafaza eden (*Hafîz*) olmakla birlikte,

³⁴ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, "rakabe", 323; Muhammed Murteda ez-Zebidî, *Tâcü'l-ârûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdussettar Ahmed Ferac (Kuveyt: Tûrâsü'l-Arabî, 2001), "rakabe", 2/521.

³⁵ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, "rakabe", 323; Zebidî, *Tâcü'l-arûs*, "rakabe", 520.

³⁶ Cevherî, *es-Sihâh tacü'l-luga*, "rakabe", 458.

³⁷ Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Mu‘cemu't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıdık el-Minşevî (Kahire: Dârü'l-Fâdile, ts.), 176.

³⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1983), 9/138.

³⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, "rakabe", 2/140; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "rakabe", 1/424.

bilgisi ve koruması devamlı ve kuşatıcı bir gözetim şeklinde tecelli eden; kendisinden sakınılması gereken hususları mutlak murâkabeyle koruma altına alan ve bu süreklilik sebebiyle insanı yasaklanan şeylere yönelmekten alıkoymayı ifade eder.⁴⁰

Murâkabe ile er-Rakîb kavramları, her ikisi de gözetim anlam alanında yer almakla birlikte semantik düzeyde farklı işlevlere sahiptir. er-Rakîb, gözetimin Allah'a nispet edilen mutlak, sürekli ve kuşatıcı yönünü ifade eden ilahî bir isim olup, kulun farkındalığından bağımsız olarak devam eden ontolojik bir hakikati dile getirir. Buna karşılık murâkabe, bu ilahî gözetimin kul tarafından idrak edilmesi ve içselleştirilmesiyle ortaya çıkan bilinç hâlidir. Başka bir ifadeyle er-Rakîb, ilahî fiilin kendisini; murâkabe ise bu fiilin insanın ahlâkî tutum ve davranışlarına yansıyan sonucu ifade eder. Bu nedenle er-Rakîb, murâkabenin varlık temelini oluştururken, murâkabe de er-Rakîb isminin kul düzeyinde süreklilik kazanan pratik ve ahlâkî tezahürü olarak değerlendirilebilir.

4.2. el-Hafîz

Sözlükte “muhafaza etme, hatırd tutma, sürekli gözetme ve gafletten uzak olma” anlamındaki “hifz / حفظ” kökünden sıfat olan *hafîz* kelimesi, “bir şeyle görevlendirilen, onu muhafaza eden, koruyan ve süreklilik arz eden bir gözetim ve sorumluluk bilinciyle o şeyi koruma altında tutan kimse” anlamlarına gelmektedir.⁴¹ Allah'ın bir ismi olarak kullanıldığında ise el-Hafîz: “Göklerde ve yerde meydana gelen hiçbir şeyin kendisinden gizli kalmadığı, varlık âlemindeki her şeyi ilmi, kudreti ve muhafazası altında tutan Yüce Allah” anlamına gelmektedir.⁴²

el-Hafîz ile murâkabe kavramları arasındaki ilişki, gözetimin niteliği ve amacı bakımından anlam kazanmaktadır. el-Hafîz, Allah'ın varlık âlemindeki her şeyi ilmi ve kudretiyle muhafaza altında tutmasını, hiçbir varlığın gaflet, ihmal veya zayi olma ihtimaliyle baş başa bırakılmamasını ifade eden ilahî bir isimdir. Bu muhafaza, süreklilik arz eden ilahî bir koruma ve teminat niteliği taşır. Murâkabe ise bu ilahî muhafazanın kul nezdinde fark edilmesiyle ortaya çıkan bilinç hâlidir. Kul, Allah'ın her şeyi koruyup muhafaza ettiğini idrak ettiğinde, kendi fiillerini de bu ilahî muhafaza düzeni içerisinde değerlendirmeye başlar. Bu yönüyle el-Hafîz, varlığı ilahî koruma altında tutan mutlak temeli ifade ederken, murâkabe bu temelin kulda ahlâkî bir sorumluluk ve öz denetim bilinci hâline dönüşmesini ifade etmektedir.

4.3. el-Alîm

Sözlükte “Bir şeyi hakikatiyle idrak etmek, çok iyi bilmek, tanımak, bir şeyin kendisiyle başkalarından ayırt edilmesini sağlayan belirgin bir nitelik ve iz” anlamındaki “ilm/علم” kökünden türeyen mübalağalı sıfat olan *âlîm* bilen, bilgili anlamlarına gelmektedir.⁴³ Allah'ın bir ismi olarak kullanıldığında ise el-Alîm: “Zaman ve mekânla

⁴⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi me'ânî esmâ'illâhi'l-hüsnâ* (Beyrut: Dârü'l-Hazm, 2003), 117.

⁴¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, “hafeza”, 1/336; Cevherî, *es-Sihâhtacü'l-luğa*, “hafeza”, 265.

⁴² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, “hafeza”, 381.

⁴³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, “ilm”, 3/221; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, “ilm”, thk. Muhammed es-Seyyid Geylânî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts), 580; Cevherî, *es-Sihâh tacü'l-luğa*, “ilm”, 807; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, “ilm”, 4/109.

kayıtlı olmaksızın, küçük ya da büyük, gizli yahut açık, canlı veya cansız tüm varlığı ilmiyle kuşatan ve eksiksiz biçimde bilen” anlamına gelmektedir.⁴⁴

el-Alîm ile murâkabe arasındaki ilişki, ilahî bilginin mahiyeti ve bu bilginin kul üzerindeki etkisi çerçevesinde anlam kazanmaktadır. el-Alîm, Allah’ın bilgisinin zaman, mekân, gizlilik veya açıklık gibi hiçbir kayıtlı sınırlı olmadığını; varlık âleminde meydana gelen her şeyin en ince ayrıntısına kadar bu ilmin kapsamı içinde bulunduğunu ifade eder. Bu ilahî bilgi, yalnızca dış fiillere değil, niyetlere, düşüncelere ve henüz gerçekleşmemiş yönelimlere de taalluk etmektedir. Murâkabe ise kulun, Allah’ın bu mutlak ve kuşatıcı ilmi karşısında her hâlinin bilindiği bilinciyle hareket etmesini ifade eden içsel bir farkındalık hâlidir. Bu bakımdan el-Alîm, murâkabenin bilişsel ve ontolojik temelini oluştururken; murâkabe, bu temelin kulda ahlâkî sorumluluk ve davranış disiplini hâline dönüşmesini ifade etmektedir.

4.4. es-Semî

Sözlükte “işitme yetisi, işitme, duyma, anlama ve algılama” anlamındaki “sem’/سمع” kökünden türeyen mübalağalı sıfat olan *semî* kelimesi “işiten” anlamına gelmektedir.⁴⁵ Allah’ın bir ismi olarak kullanıldığında ise es-Semî: “Gizli yahut açık olsun işitilebilir olan hiçbir şeyin O’nun işitmesinden ve idrakinden uzak kalmadığı, işitmeye konu olabilecek her şeyi eksiksiz biçimde işiten” anlamına gelmektedir.⁴⁶

es-Semî ile murâkabe arasındaki ilişki, ilahî işitmenin kapsamı ve bu işitmenin kul bilincinde meydana getirdiği sorumluluk duygusu çerçevesinde şekillenmektedir. es-Semî, Allah’ın işitmesinin yalnızca yüksek sesle söylenen sözlerle sınırlı olmadığını; fısıltıları, gizli konuşmaları ve hatta henüz dile dökülmemiş sözleri dahi kuşattığını ifade eder. Bu ilahî işitme, işitmeye konu olabilecek her şeyi eksiksiz biçimde kapsayan mutlak bir idrak niteliği taşır. Murâkabe ise kulun, söylediği her sözün ve niyetini yansıtan her ifadenin ilahî işitme alanı içerisinde bulunduğu bilinciyle kendisini denetlemesini ifade eder. Bu yönüyle es-Semî, murâkabenin söz ve ifade düzeyindeki temelini oluştururken; murâkabe, ilahî işitmenin kulda dil, niyet ve iletişim ahlâkına dönüşen pratik tezahürü olarak değerlendirilebilir.

4.5. el-Basîr

Sözlükte “görüş, görme duygusu, basiret, idrak etme ve bilme” anlamındaki “basar/بصر” kökünden türeyen ve *basar* masdarından sıfat-ı müşebbehe olan *basîr* kelimesi “bilgisi olan, idrak eden” anlamına gelmektedir.⁴⁷ Allah’ın bir ismi olarak kullanıldığında ise el-Basîr: “Görülebilir olan her şeyi açık ve gizli yönleriyle kuşatan, en gizli ve örtülü varlıklar dâhil olmak üzere hiçbir şeyin O’nun görme ve idrakinden uzak kalmadığı” anlamına gelmektedir.⁴⁸

⁴⁴ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ*, 86.

⁴⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, "sami'a", 2/275; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "sami'a", 424.

⁴⁶ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ*, 90.

⁴⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, "basar", 1/141; Cevherî, *es-Sihâh tacü'l-luğa*, "basar", 97; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, "basar", 1/253.

⁴⁸ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ*, 91; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, "basar", 134.

el-Basîr ile murâkabe arasındaki ilişki, ilahî görmenin kuşatıcılığı ve bu görmenin kul davranışları üzerindeki belirleyici etkisi bağlamında anlam kazanmaktadır. el-Basîr, Allah'ın görmesinin yalnızca zahîrî fiillerle sınırlı olmadığını; gizli kalan yönleri, niyetleri ve fiillerin arka planındaki anlam katmanlarını da kuşattığını ifade eder. Bu ilahî görme, mekân, mesafe ve gizlilik gibi sınırlamalardan münezze olup, görülebilir olan her şeyi eksiksiz biçimde kapsamaktadır. Murâkabe ise kulun, bütün fiil ve davranışlarının ilahî görme alanı içerisinde bulunduğu bilinciyle hareket etmesini ifade eden içsel bir denetim hâlidir. Bu bakımdan el-Basîr, murâkabenin fiil ve davranış boyutundaki temelini oluştururken; murâkabe, ilahî görmenin kulda sürekli bir dikkat, sorumluluk ve ahlâkî hassasiyet hâline dönüşmesini ifade etmektedir.

4.6. el-Habîr

Sözlükte “haber, bilgi ve bir şeyin iç yüzünden haberdar olma” anlamındaki “haber/خبر” kökünden türeyen ve *hubr* masdarından sıfat olan *habîr* kelimesi “bir şeyin mahiyetine ve iç yüzüne tam anlamıyla vâkıf olan, bilen” anlamına gelmektedir.⁴⁹ Allah'ın bir ismi olarak kullanıldığında ise el-Habîr: “Mülk ve melekût alanında gerçekleşen açık ya da gizli hiçbir hâlin kendisinden gizli kalmadığı; en küçük zerre hareketinden nefsin sükûn ve dalgalanmalarına kadar her şeyin iç yüzüne nüfuz eden, derin ve kuşatıcı bilgiye sahip olan” anlamına gelmektedir.⁵⁰

el-Habîr ile murâkabe arasındaki ilişki, ilahî bilginin derinliği ve bu bilginin kulun iç dünyası üzerindeki etkisi bağlamında anlam kazanmaktadır. el-Habîr, Allah'ın bilgisinin yalnızca dış fiillerle sınırlı olmadığını; davranışların arka planındaki saikleri, niyetleri ve içsel yönelimleri de kuşattığını ifade eder. Bu ilahî haber alma ve nüfuz etme, insanın fark etmekte zorlandığı yahut gizlemeye çalıştığı iç hâlleri dahi kapsayan derin ve kuşatıcı bir bilgi niteliği taşır. Murâkabe ise kulun, yalnızca fiil ve sözlerinin değil, kalbinden geçen düşünce ve duyguların da ilahî bilgi alanı içinde bulunduğu bilinciyle kendisini denetlemesini ifade eder. Bu yönüyle el-Habîr, murâkabenin içsel ve kalbî boyutunu temellendirirken; murâkabe, bu derin ilahî bilginin kulda samimiyet, iç arınma ve niyet disiplini hâline dönüşmesini ifade etmektedir.

4.7. eş-Şehîd

Sözlükte “kesinlik ifade eden, tereddüde yer bırakmayan bir haber, bir yerde bulunma, tanık olma” anlamındaki “şehd/شهد” kökünden türeyen *şehîd* kelimesi “kesin olarak bilen, sahip olduğu bilgiyi aktarma konusunda güvenilir kabul edilen kişi” anlamına gelmektedir.⁵¹ Allah'ın bir ismi olarak kullanıldığında ise eş-Şehîd: “İnsanların duyuları ve idrakleriyle algılayabildikleri yahut onlardan gizli kalan her şeye vâkıf olan ve bunlara bizzat tanıklık eden” anlamını ifade eder.⁵²

⁴⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, “haber”, 1/383; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, “haber”, 2/239.

⁵⁰ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ*, 103; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “haber”, 273.

⁵¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “şehide”, 466; Cevherî, *es-Sihâhtacü'l-luğa*, “şehide”, 218; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, “şehide”, 3/221.

⁵² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “şehide”, 466.

eş-Şehîd ile murâkabe arasındaki ilişki, ilahî bilginin tanıklık boyutu ve bu tanıklığın kul üzerindeki bağlayıcılığı çerçevesinde anlam kazanmaktadır. eş-Şehîd, Allah'ın yalnızca her şeyi bilmesini değil; olup biten her şeye bizzat tanıklık eden, bilgisi kesinlik ve şüpheden uzak olan bir şahit olduğunu ifade eder. Bu ilahî tanıklık, fiillerin yalnızca sonuçlarını değil, gerçekleşme anlarını ve bağlamlarını da kuşatan mutlak bir vukufiyet niteliği taşır. Murâkabe ise kulun, her söz ve davranışının ilahî tanıklık altında gerçekleştiği bilinciyle hareket etmesini ifade eden sürekli bir iç denetim hâlidir. Bu yönüyle eş-Şehîd, murâkabenin delillendirici ve bağlayıcı temelini oluştururken; murâkabe, bu ilahî tanıklığın kulda hesap verme bilinci ve ahlâkî sorumluluk hâline dönüşmüş tezahürü olarak değerlendirilebilir.

5. Murâkabe Kavramının Kur'an'daki Manaları

Kur'an'da murâkabe kelimesi lafzen yer almamakla birlikte, kavramın ifade ettiği anlam alanı Kur'an'ın çeşitli âyetlerinde doğrudan veya dolaylı biçimde açıkça görülmektedir. Bu durum, murâkabenin Kur'anî temelden yoksun olduğu anlamına gelmemekte; bilakis murâkabenin, Kur'an'da farklı lafızlar, kökler ve bağlamlar üzerinden inşa edilen çok boyutlu bir kavram olduğunu göstermektedir. Nitekim İslâm âlimleri, murâkabe kavramını yalnızca "rakb/رَقَب" kökünden türeyen kelimelerin geçtiği âyetlerle sınırlı tutmamış; ilahî gözetim fikrini merkeze alan ve kulun her hâlinin ilahî vukufiyet altında bulunduğunu ifade eden âyetleri de murâkabe bağlamında değerlendirmişlerdir.

Bu bölümde, öncelikle "rakb/رَقَب" kökü ve türevlerinin yer aldığı âyetler ele alınacak; ardından lafzen bu kökten gelmemekle birlikte, anlam itibarıyla murâkabe kavramını temellendiren diğer âyetler üzerinde durulacaktır. Böylece murâkabenin Kur'an'daki kavramsal zemini, lafız-anlam ilişkisi çerçevesinde bütüncül bir yaklaşımla ortaya konulacaktır.

"rakb/رَقَب" kökü ve bu kökten türeyen kelimeler, Kur'an'da toplam yirmi dört yerde geçmektedir.⁵³ Bu yerler incelendiğinde, söz konusu lafızların isnat edildiği öznelere farklılaştığı görülmektedir. Buna göre bu kullanımların üçü Allah'a, biri meleklerle, yedisi peygamberlere, geri kalanları ise insanlara nispet edilmiştir.

"rakb/رَقَب" kökünden türeyen kelimeler Kur'an'da beş yerde faîl (فَعِيل) vezninde rakîb (رَقِيب) kalıbında yer almaktadır.

*"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir (rakîb) gözetleyicidir."*⁵⁴

Bu âyette *rakîb* kelimesi, Allah'ın insan üzerindeki gözetiminin sürekliliğini ve kuşatıcılığını ifade etmektedir. Buradaki gözetim, yalnızca dış fiillerle sınırlı olmayıp,

⁵³ Mısır Arap Dil Akademisi, *Mu'cemu'l-elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kahire: İdâretü'l-Amme li'l Mu'cemâti ve İhyâi't-Tûras, 1988), "rakabe", 1/509-510.

⁵⁴ Kur'an-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şâhin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), en-Nisâ 4/1.

insanın niyetlerini, sözlerini ve davranışlarını kapsayan bütüncül bir murâkabe anlamı taşımaktadır.⁵⁵ Ayrıca âyetin ahlâkî ve toplumsal sorumluluklara yapılan vurguyla birlikte zikredilmesi, ilahî gözetimin insanı koruyan ve onu sorumluluk bilinciyle davranmaya sevk eden yönüne işaret etmektedir.

İslâm âlimleri murâkabe kavramını ilişkilendirdikleri âyetlerden birisi de şudur:

*“Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin (dedim.) Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit idim. Ama beni içlerinden aldığı anda, artık üzerlerine gözetleyici (er-Rakîb) yalnız sen oldun. Sen her şeye hakkıyla şahitsin.”*⁵⁶

Bu âyette geçen *rakîb* kelimesi, “koruyan, yapılanları gören ve bilen” anlamlarını ihtiva etmekte olup, âyetteki kullanımıyla “onların üzerindeki gözetleyici yalnız Sen oldun” manasını ifade etmektedir. Bu bağlamda *rakîb*, yalnızca fiillerden haberdar olmayı değil; aynı zamanda insanların hâllerini bilme ve eylemlerine tanıklık etme anlamını da kapsamaktadır. Nitekim *rakîb* kelimesi, asıl itibarıyla murâkabe anlam alanına dâhil olup, görüp gözetme ve riâyet etme mânalarını bünyesinde barındırır.⁵⁷

Bir diğer âyet:

*“Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helal değildir. Ancak sahip olduğun cariyeler başka. Şüphesiz Allah her şeyi görüp gözetmektedir. (rakîb)”*⁵⁸

Bu âyette *rakîb* kelimesi, “gözetleyen, koruyan, kulların amellerini sürekli biçimde takip eden ve kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan” anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁹ İfade, Allah'ın bilgisi ve gözetiminin, sadece genel bir ilke olarak değil, en özel ve mahrem alanlara kadar uzanan kuşatıcı bir murâkabe niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *rakîb* lafzının, ahlâkî ve hukukî hükümlerin hemen ardından zikredilmesi, ilahî gözetimin insan davranışlarını düzenleyici ve sorumluluk bilincini pekiştirici işlevine işaret etmektedir. Bu üç âyette *rakîb* kelimesinin doğrudan Allah'a nispet edilmesi, murâkabe kavramının Kur'an'daki en açık lafzî dayanaklarından birini teşkil etmektedir.

Murâkabenin anlam alanı içerisinde bulunan âyetlerden biri de şudur:

*“İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (Rakîb) (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.”*⁶⁰

⁵⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, çev. Ali Rıza Temel vd. (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 2/164.

⁵⁶ el-Mâide 5/117.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Muessesetü'r-Risale, 2006), 8/303; Muhammed b. Muhammed Ebû Suûd el-İmâdî, *İrşadu akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitabi'l-Kerîm*, (Beyrut: Dârü İhya-i't-Turâsi'l-Arabi, 1431), 3/102; Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/508; Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dârü'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1994), 4/66.

⁵⁸ el-Âhzâb 33/52.

⁵⁹ Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, 1998), 4/346; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebû Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü'l-salîkîn*, thk. Muhammed el-Mu'tesim Billah (Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Azîz, 2003), 3/66.

⁶⁰ Kâf 50/18.

Bu âyette geçen *rakib* kelimesi, Allah'a değil, meleklerle nispet edilmiştir. Âyet, insanın ağzından çıkan her sözün ilahî düzen içerisinde görevli melekler tarafından sürekli olarak gözetlenip kayda geçirildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda *rakîb*, insan fiillerinin özellikle söz boyutunda kesintisiz bir murâkabe altında bulunduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Kurtubî (ö. 671/1273), âyette geçen *rakîb* kelimesinin üç temel anlama geldiğini belirtir: (a) yapılan işleri takip eden, (b) koruyup gözetken ve (c) şahitlik eden, tanıklıkta bulunan.⁶¹ Bu açıklama, murâkabenin yalnızca ilahî bir nitelik olarak değil, ilahî düzen içerisinde görevlendirilen melekler vasıtasıyla fiilî ve kayıt altına alan bir gözetim şeklinde de tezahür ettiğini göstermektedir.

Bir diğer âyet:

*"Ey Kavmim! Elinizden geleni yapın. Şüphesiz ben de (elimden geleni) yapacağım. Rezil edici azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu yakında bileceksiniz. Gözleyin. (irtekabû) Şüphesiz ben de sizinle beraber gözlüyorum.(Rakîb)"*⁶²

Bu âyette *rakîb* ifadesi Hz. Şuayb'a nispetle bekleyen, sonucu gözetken ve akıbeti bilinçle izleyen anlamında kullanılmıştır.⁶³ Âyetteki gözetleme, mutlak ve kuşatıcı bir denetim değil; hak ile bâtıl arasındaki sonucun ilâhî hüküm doğrultusunda ortaya çıkacağını bilen bir bilinçli bekleyişi ifade eder. Bu yönüyle âyet, murâkabeyi anlık bir kontrol hâlinde ziyade, sabır, sebat ve sonuç farkındalığına dayalı bir duruş olarak temellendirir.

Dokuz yerde de (fa'aletün/فَعْلَةٌ) çoğulu (fiâl/فِعَال) vezninde (rakabetün/رِقَابَةٌ rikâb/رِقَاب) kalıbında gelmektedir.

*"...bir mü'min köleyi (Rakabetin) azad etmesi..."*⁶⁴

*"(özgürlükleri için) kölelere (er-rikâb) (zekat) verenlerin;"*⁶⁵

Bu iki âyetle ve diğer âyetlerde⁶⁶ "*rekebetün*" "*rikâb*" kelimeleri insanlara nisbet edilmiş ve köle/köleler anlamında kullanılmıştır.

*"(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını (er-rikâb) vurun."*⁶⁷

Bu âyetle "*rikâb*" kelimesi insanlara nisbet edilmiş ve boyun anlamında kullanılmıştır.

Üç yerde (faale/فَعْل - yef 'alu/يَفْعَل) vezninde (terkubû/تَرْكُوب - yer kubû/يَرْكُوب - yer kubûne/يَرْكُوبُونَ) kalıbında gelmektedir.

*"sözüme uymadın (terkûb) demenden..."*⁶⁸

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 19/439; Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 8/233.

⁶² Hûd 11/93.

⁶³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6/322.

⁶⁴ en-Nisâ 4/92.

⁶⁵ el-Bakara 2/177.

⁶⁶ el-Bakara 2/177; et-Tevbe 9/60; en-Nisâ 4/92; el-Mâide 5/89; el-Mücâdele 58/3; el-Beled 90/13.

⁶⁷ Muhammed 47/4.

⁶⁸ Tâhâ, 20/94.

Onların bir ahdi nasıl olabilir ki! Eğer onlar size üstün gelselerdi, ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirlerdi.(yerkubû)”⁶⁹

Bu iki âyette ve Tevbe sûresinin 10. âyetlerinde “terkubû/تَرْكُبُ”, “yerkubû/يَرْكُبُ” “yerkubûne/يَرْكُبُونَ” kelimeleri Hz. Harun Peygambere ve diğer insanlara nisbet edilmiş ve dikkate alma, yerine getirme, gözetme, haklara riayet anlamlarında kullanılmıştır.

İki yerde (tefe‘ale/تَفَعَّلَ) vezninde (yeterakkabû/يَتَرَقَّبُ) kalıbında gelmektedir.

“Korkarak, etrafı gözetleyerek (yeterakkabû) şehirde sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen yine feryat ederek ondan yardım istiyordu. Mûsâ da ona, "Belli ki sen azgın bir kimsesin" dedi.”⁷⁰

Bu âyette ve Kâsâs sûresinin 21. âyetinde “yeterakkebu” kelimesi Hz. Musa peygambere nisbet edilmiş ve gözetleme, kontrol etme, etrafına bakma anlamlarında kullanılmıştır.

Beş yerde (ifte‘ale/اِفْتَعَلَ) vezninde (irtekîb/اِرْتَقِبْ - murtekîbûn/مُرْتَقِبُونَ - irtekîbû/اِرْتَقِبُوا) kalıbında gelmektedir.

“Göğün açık bir duman getireceği günü bekle. (irtekib)”⁷¹

“Artık sen (onların başına gelecekleri) bekle (irtekib); onlar da beklemektedirler.(murtekibûn)”⁷²

“Salih’e şöyle demiştik: "Şüphesiz biz, onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi göndereceğiz. Şimdi onları gözetle (irtekib) ve sabret.”⁷³

Bu üç âyette ve diğer âyette⁷⁴ “irtekîb/اِرْتَقِبْ”, “murtekîbûn/مُرْتَقِبُونَ”, “irtekîbû/اِرْتَقِبُوا” kelimeleri Peygamberimize, Salih Peygambere ve diğer insanlara nisbet edilmiş ve bir şeyin olacağını bekleme, gözetleme anlamında kullanılmıştır.

Şimdi de anlam itibarıyla murâkabe kavramını temellendiren diğer âyetler ele alınacaktır. Bunlardan biri şöyledir:

“Nerede olsanız, O sizinle beraberdir.”⁷⁵

Siyak ve sibak açısından incelendiğinde, bu âyet öncesinde Allah “O hem evveldir hem ahirdir, hem zahirdir hem bâtıdır.”⁷⁶ buyurarak, önce kendi varlığının tüm zaman ve mekânı kuşattığını; ardından arşın, göklerin ve yerin ilâhı olduğunu beyan etmektedir. Son olarak bu âyette, kudreti, îcadı, tekvîni ve ilmi ile insanlarla beraber olduğunu ifade

⁶⁹ et-Tevbe 9/8.

⁷⁰ el-Kasas 28/18.

⁷¹ ed-Duhân 44/10.

⁷² ed-Duhân 44/59.

⁷³ el-Kamer 54/27.

⁷⁴ Hûd 11/3.

⁷⁵ el-Hadîd 57/4.

⁷⁶ el-Hadîd 57/3.

etmektedir; burada O'nun ilmi, insanın iç dünyasından dış hâline kadar her şeyi bilmesi anlamını taşır.⁷⁷

Bir diğer âyet: *"Şüphesiz Rabbin, gözetlemededir. (mirsâd)"*⁷⁸

Burada geçen mirsâd, "gözetleyen kimsenin bulunduğu yer" anlamını taşımakta olup, bir şeyi gözleme ve gözetleme fiilini ifade etmektedir; bağlamında Allah'ın yaratılanları yaptıkları işlerde sürekli gözetlediğini belirtir.⁷⁹ Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1878-1942), bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: Rabb'in, kullarını her hâlde ve her durumda bir râsid (gözetleyen) gibi gözlemleyen, hiçbir şeyi kaçırmayan, amellerine göre karşılık veren bir şahid ve nâzir olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰ Bu açıklama, murâkabe kavramının hem sürekliliğini hem de kapsamlı denetim niteliğini vurgular.

Bir diğer âyet: *"Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir."*⁸¹

Bu âyet, Allah'ın her şeyi kapsayan bilgisini vurgulayarak, küçük-büyük, önemsiz-önemli, görünür-gizli tüm fiillerin O'nun ilminde olduğunu bildirir. Bu kapsamda, Allah her şeyi gören ve bilen sıfatıyla insanları murâkabe etmekte ve kendi hakkına riayet etmelerini istemektedir.⁸²

Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) tefsirinde, fiilleri beden ve kalp fiilleri olarak ikiye ayırır. *"Gözlerin hain bakışı"* beden fiilleri arasında en gizli ve fark edilmesi zor olanı temsil eder ve en iyi bilen Allah olduğunu belirtir. *"Kalplerin gizlediği"* ise kalbin fiilleri olup, bu da yalnızca Allah'a malumdur.⁸³ Bu âyet, murâkabe kavramının hem bedenî hem de kalbî yönlerini kapsayan bütüncül bir ilahî denetimi ortaya koymaktadır.

Bir diğer âyet: *"Şunu da bilin ki Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının."*⁸⁴

Bu âyet, Allah'ın insanın iç dünyasında geçenleri dahi kuşatan ilmini vurgulamakta ve gizli-açık bütün fiil ve niyetlerin ilahî bilgi ve gözetim altında bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁵ Bu bağlamda âyet, murâkabenin yalnızca dış davranışlarla sınırlı olmadığını, insanın niyet ve tasavvurlarını da kapsayan bütüncül bir ilahî denetim olduğunu ifade ederek, kulun her hâlinde Allah'tan sakınması gerektiğine dikkat çekmektedir.

6. Murâkabe Kavramının Hadislerdeki Manaları

Semantik tahlil yönteminde, hadislerin Kur'an kavramlarının anlam alanını belirlemede temel açıklayıcı kaynaklardan biri olarak kullanılması önem arz etmektedir.

⁷⁷ Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dârü'l-İhyâ'i Tûrâsî'l-Arabî, 1999), 29/449.

⁷⁸ el-Fecr 89/14.

⁷⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/154; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 8/397; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 14/340.

⁸⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayınları, 2001), 9/56.

⁸¹ el-Mü'min 40/19.

⁸² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/137.

⁸³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 27/502.

⁸⁴ el-Bakara 2/235.

⁸⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/473.

Zira Hz. Peygamber'in hadisleri, Kur'an'daki kelime ve ifadelerin doğru anlaşılmasında belirleyici bir rol üstlenir.⁸⁶

Kütüb-i Tis'a'da yapılan incelemede "murâkabe" kelimesinin lafzen yer almadığı görülmektedir. Ancak İslâm âlimleri, murâkabe kavramını "rakb/رَقَب" kökünden türeyen lafızların geçtiği hadisler ile lafzî olarak bu kökü içermese de kulun Allah'ın sürekli gözetimi altında olduğu bilincini ifade eden diğer hadisler üzerinden temellendirmişlerdir. Bu bağlamda çalışmada, öncelikle "rakb/رَقَب" kökü ve türevlerinin yer aldığı hadisler ele alınacak, ardından anlam itibarıyla murâkabe bilincini yansıtan diğer rivayetler değerlendirilecektir.

Kütüb-i Tis'â'da "rakb/رَقَب" kökü, türevleri ile birlikte şu şekilde geçmektedir:⁸⁷

1. "rakabe/رَقَب": Takib etmek, korumak;⁸⁸ فَرَقَبَ رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ ... حِينَ وَضَعَ رَحْلَهُ

"Bunun üzerine bir adam, yükünü indirdiği sırada Allah'ın Elçisi'ni takip edip korumak üzere gözetledi."

2. "râkabe/رَقَب": Takib etmek, gözetlemek; إِنَّهُ رَقَبَ رَسُولَ اللَّهِ اللَّيْلَةَ كُلَّهَا

"O bütün gece boyunca Allah'ın Elçisi'ni gözetledi/takip etti."⁸⁹

3. "urkubû/أَرْقُبُوا": Korumak, muhafaza etmek; أَرْقُبُوا مُحَمَّدًا فِي أَهْلِ بَيْتِهِ

"Hz. Muhammed hakkında, özellikle ailesi konusunda dikkatli olun ve onu koruyun."⁹⁰

4. "irtakabe/ارْتَقِبْ": Beklemek; فَلْيَرْتَقِبُوا عِنْدَ ذَلِكَ رِيحًا حَمْرَاءَ

"Öyleyse o vakit kırmızı bir rüzgârı beklesinler."⁹¹

5. "rakîb/رَقِيب": Allah'ın ismi الرَّقِيبُ

"(Her şeyi) gözetleyen, denetleyen ve koruyup kollayan."⁹²

6. "rakîb": gözetlemek; خَلَّنِي وَرَبِّي، أَبْعَثْتَ عَلَيَّ رَقِيبًا؟

"Beni Rabbimle baş başa bırak; sen benim üzerime bir gözetleyici olarak mı gönderildin?"⁹³

7. "rakûb/رُقُوب": Çocuğu olmayan kadın;

مَا تَعُدُّونَ الرُّقُوبَ فَيَكُنَّ؟ قَالَ: قُلْنَا: الَّذِي لَا يُؤَلِّدُ لَهُ، قَالَ: لَيْسَ ذَاكَ بِالرُّقُوبِ، وَلَكِنَّهُ الرَّجُلُ الَّذِي لَمْ يَقْدَمْ مِنْ وَلَدِهِ شَيْئًا،

⁸⁶ Kasapoğlu, "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem", 159.

⁸⁷ Arent Jan Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*, (Londra: Mektebetü'l-Barbell, 1936-1969), 2/288-289.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 39/400.

⁸⁹ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî en-Nesâî, *Süneni Nesâî* (Kahire: Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, 1347/1930), "Kiyamü'l-Leyl", 16.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâr İbn Kesîr, 1414/1994), "Fedâilü's-Sahâbe", 12.

⁹¹ Ebû İsa Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Mısır: Matbaatü Mustafa al-Bâbî, 1996), "Fiten", 38.

⁹² Tirmizî, "Deâvât", 82.

⁹³ Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk es-Sicistanî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şuayp Arnavutî (b.y.: Dârü Risaletü'l-Âlemiyye, 2009), "Edep", 50.

H. Peygamber ashâbına: “Aranızda ‘rakûb’u kimi sayarsınız?” diye sordu. Onlar da kendi aralarındaki yaygın anlayışa göre, “Kendisine çocuk doğmayan, dolayısıyla arkasından nesli devam etmeyen kimseyi.” şeklinde cevap verdiler. Bunun üzerine H. Peygamber: “Asıl rakûb o değildir; bilakis rakûb, çocuklarından hiçbirini (âhiret için) önden göndermemiş olan kimsedir.” buyurdu.⁹⁴

8. “rikâb/رِقَاب”: Boyun; رِقَابِنَا عَلٰى رِقَابِنَا نَحْمِلُ أَزْوَادَنَا

“Azıklarımızı boyunlarımızın üzerinde taşırız.”⁹⁵

9. “rakabetûn/رَقَبَةٌ”: köle; أَعْتَقْتُ رَقَبَةً

“Bir köle azat et.”⁹⁶

Kütüb-i Tis’â’da “rakb/رَقَب” kökü ve türevleri; takip etmek, gözetlemek, korumak ve muhafaza etmek anlamlarının yanı sıra beklemek manasında da kullanılmaktadır. Bunun yanında “rakîb” lafzı hem Allah’ın isimlerinden biri olarak hem de gözetleyen kimse anlamında yer almakta; “rakûb” çocuğu olmayan kadın, “rikâb” boyun, “rakabetun” ise köle anlamını ifade etmektedir. Bu kullanım çeşitliliği, “rakb/رَقَب” kökünün hadis literatüründe yalnızca fiilî gözetimi değil, aynı zamanda sorumluluk, sahiplik ve denetim bilincini de içeren geniş bir anlam alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Şimdi de anlam itibarıyla murâkabe anlamına gelen hadisler ele alınacaktır: İslâm âlimleri, murâkabe kavramının hadislerdeki dayanağını, lafzen bu kelimeyi içermese de anlam itibarıyla murâkabe bilincini ifade eden rivayetler üzerinden temellendirmişlerdir. Bu bağlamda özellikle ahlâk ve tezkiye literatüründe, “murâkabe” başlığı altında zikredilen hadisler dikkat çekmektedir. Nitekim İmam Nevevî, (öl. 676/1277) *Sahîh-i Müslim*’e eklediği bab başlıklarında “*Kitâbü’t-Tevbe: Murâkabeye Devamın Fazileti*” başlığına yer vermiş; *Riyâzü’s-Sâlihîn* adlı eserinde ise müstakil olarak “*Murâkabe Bâbı*” açmıştır. Bu tercihler, murâkabenin hadislerden istinbat edilen, yerleşik bir ahlâkî ve maneî ilke olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Bu çerçevede murâkabe anlamını en açık biçimde yansıtan rivayetlerin başında, literatürde “Cibrîl Hadisi” olarak bilinen hadis gelmektedir.⁹⁷ Söz konusu hadiste H. Cebrâil, insan suretinde H. Peygamber’in huzuruna gelerek iman, İslâm, ihsan ve kıyametin ne zaman kopacağına dair sorular sormuş; H. Peygamber de bu sorulara cevap vermiştir. Cebrâil’in “İhsan nedir?” sorusuna H. Peygamber’in, “İhsan, Allah’a O’nu görüyormuş gibi ibadet etmendir; her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da şüphesiz O seni görmektedir” şeklindeki cevabı,⁹⁸ murâkabenin özünü oluşturan ilahî gözetim bilincini açık biçimde ortaya koymaktadır.

⁹⁴ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1955), “Bîr”, 106.

⁹⁵ Müslim, “Sayd”, 60.

⁹⁶ Buhârî, “Edeb”, 68.

⁹⁷ İbn Kayyim, *Medâricü’s-sâlikîn*, 3/65; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, 2/206; Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi Tasavvufun İlkeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978), 2/312; Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn*, 9/132.

⁹⁸ Müslim, “İmân”, 1.

Bu hadiste ihsan sorusuna verilen cevap, rakîb olan Allah'ın sürekli gözetimi altında bulunduğu bilinciyle yaşanması gerektiğine dair açık bir yönlendirme içermektedir. Buna göre kulun murâkabesi, Allah'ın kalpte ve gönülde bulunan her şeye muttali olduğunu bilmesi ve bunu yakîn düzeyinde idrak etmesidir. Bu idrak sayesinde kul, kalbini Allah'ın zikrinden alıkoyan olumsuz düşünce ve eğilimlere karşı sürekli bir iç denetim hâlinde tutar.

Söz konusu hadiste murâkabenin iki derecesine işaret edildiği kanaatindedir. Birinci derece, kulun "Allah'ı görüyormuş gibi" yaşaması; ikinci derece ise "Allah'ın kendisini gördüğü" şuuruna sahip olmasıdır. Ayrıca murâkabe fiilinin "müfâ'ale/مُفَاعَلَةٌ" sigasından müştak olması ve bu siganın müşâreket anlamı taşıması sebebiyle, murâkabe hem kul hem de Allah'a nispetle gerçekleşen bir fiil olarak anlaşılmıştır. Murâkabe kul tarafından gerçekleştiğinde, kul Allah'ın zâhirî ve bâtınî bütün hâllerine muttali olduğunu sürekli zihninde canlı tutar; Allah tarafından gerçekleştiği kabul edildiğinde ise kul, bütün davranışlarında ilahî gözetim altında bulunduğu bilinciyle hareket etmeye gayret eder.⁹⁹

Muhaddisler, murâkabe kavramı çerçevesinde değerlendirdikleri bir diğer temel rivayet, Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen ve hayâ kavramını derinlemesine tanımlayan hadistir. Hz. Peygamber bu hadiste, "Allah'tan gereği biçimde hayâ edin!" buyurmuş; sahâbenin bunu sıradan bir utanma duygusu olarak anlaması üzerine, gerçek hayânın mahiyetini açıklamıştır. Buna göre Allah'tan hakkıyla hayâ etmek; baş ve ona bağlı organları, karın ve onun ihtiva ettiği organları her türlü günah ve haramdan korumak, ölümü ve toprak altında çürümeyi daima hatırd tutmak ve âhireti isteyen kimsenin dünya süsünü terk etmesidir. Hz. Peygamber, bu bilinç hâlini kuşanan kimsenin Allah'tan gereği gibi hayâ etmiş olacağını ifade etmiştir.¹⁰⁰

Hadiste yapılan bu tanım, hayânın yüzeysel bir duygu değil, sürekli bir iç denetim ve ilahî gözetim bilinci olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle hayâ, murâkabenin ahlâkî tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira kişinin organlarını günaha karşı muhafaza etmesi ve ölümü sürekli hatırlaması, ancak Allah'ın kalbine ve gönlüne muttali olduğunu idrak etmesiyle mümkün olur. Nitekim Abdullah b. Mübarek'e nispet edilen, "Allah'a murâkabe et" tavsiyesinin "Allah'tan gereği gibi hayâ etmektir" şeklinde açıklanması, murâkabe ile hayâ arasındaki bu doğrudan ilişkiyi açıkça teyit etmektedir.¹⁰¹

7. Murâkabe Kavramının Tasavvuftaki Manaları

Murâkabe kavramının Câhiliye ve nüzûl dönemlerindeki anlam alanı tespit edilmiş; şimdi ise nüzûl döneminden günümüze kadar, özellikle tasavvuf literatürü çerçevesinde kazandığı yeni anlam boyutları ele alınacaktır.

⁹⁹ Abdulganî b. İsmail b. Abdulganî ed-Dimeşkî en-Nablusî, *Miftâhu'l-maiyye fî düstûri't-tarikâti'n-Nakşibendiyye* (Kahire: Dârü'l-Cudiyye, 2008), 86–87; Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma (İslâm Tasavvufu)*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 53; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 2/206.

¹⁰⁰ Tirmizî, "Sıfatü'l-Kiyâme", 24.

¹⁰¹ Hâris el-Muhâsibî, *Âdâbu'n-nüfûs*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1991), 42; Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Ziyâdâtü hakâiki't-tefsîr*, thk. Gerhard Böwering (Beyrut: Dârü'l-Maşrik, 1986), 32.

Murâkabe İslâm geleneğinde tasavvuf ilminde bir terim olarak yerini almış ve kavramlaşmıştır. Tasavvuf ehli nezdinde murâkabe, seyrüsülûkün merkezî unsurlarından biri olarak telakki edilmiş ve manevî hayatın sürekliliğini sağlayan temel bir ilke kabul edilmiştir. Nitekim erken dönem sûfîlerinden Ebû Muhammed Cerîrî, (ö. 321/933) tasavvufun iki temel üzerine bina edildiğini ifade etmiş ve bu temellerden birinin murâkabe, diğerinin ise şeriatın ikamesi olduğunu belirtmiştir. Cerîrî'ye göre nefis, Allah'ı murâkabe sayesinde korunur; şeriaâtın ikamesiyle de kulun zâhir ve bâtını mamur hâle gelir.¹⁰²

Benzer şekilde İbn Atâ (ö. 309/922) da murâkabenin tasavvufî hayattaki yerini vurgulamış ve "Tâatlerin en üstünü hangisidir?" sorusuna "Daima Hakk'ı gözetleme (murâkabe)" şeklinde cevap vermiştir. Bu değerlendirmeler, murâkabenin tasavvufta yalnızca ahlâkî bir erdem değil, kulun bütün ibadet ve davranışlarına yön veren temel bir bilinç hâli olarak konumlandırıldığını göstermektedir.¹⁰³

Tasavvuf erbabı, murâkabe kavramını farklı yönleriyle tanımlamış ve her biri bu kavramın belirli bir boyutunu öne çıkarmıştır. Ebû Süleyman ed-Dârânî, (ö. 215/830) murâkabeyi Allah'ın kalplerde bulunan her şeye muttali olduğu bilinci üzerinden temellendirmiş; kalpte ortaya çıkan her şeyin kaynağının da Allah olması sebebiyle O'na hiçbir şeyin gizli kalamayacağını ifade etmiştir.¹⁰⁴ Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) ise murâkabeyi, kulun kendisini Yüce Allah'ın huzurunda ve O'na yakın bilmesi şeklinde tanımlayarak, kavramın bilinç ve farkındalık boyutuna dikkat çekmiştir.¹⁰⁵

İlk dönem sûfîlerinden Zünnûn-ı Mısırî (ö. 245/859), murâkabeyi ilahî iradeye tam uyum hâli olarak değerlendirmiş ve Allah'ın tercih ettiğini tercih etmek, büyük gördüğünü büyük, küçük gördüğünü küçük görmek şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁶ İbrahim el-Havvâs, (öl. 291/904) murâkabeyi kulun açık ve gizli bütün hâllerini Allah için arındırması olarak tarif ederek kavramın ihlâs ve tezkiye yönünü vurgulamıştır.¹⁰⁷ Serrâc (ö. 378/988) murâkabeyi Allah'ın kalpte olanlara vâkıf olduğu bilinciyle, kişiyi gönlüne zarar veren düşüncelerden koruma çabası olarak tanımlamış;¹⁰⁸ Kuşeyrî (ö. 465/1072) ise murâkabeyi, kulun Yüce Allah'ın kendisini sürekli gözetim altında tuttuğunu bilmesi ve bu bilinç hâlini devam ettirmesi şeklinde ifade etmiştir.¹⁰⁹ Bu tanımlar, murâkabenin tasavvufta yalnızca teorik bir kavram değil; bilinç, davranış, arınma ve süreklilik boyutlarını kapsayan bütüncül bir manevî hâl olarak anlaşıldığını göstermektedir.

Tasavvuf literatüründe murâkabe, klasik ve sonraki dönem âlimleri tarafından farklı yönleriyle tanımlanmıştır. İbn Kayyim, murâkabeyi kulun gizli ve açık bütün hâllerinin Allah tarafından gözetlendiğini kesin bir bilgiyle bilmesi ve bu bilinci sürekli zihninde canlı tutması şeklinde tanımlamıştır. Ona göre murâkabe, Allah'ın kulunu gördüğünü,

¹⁰² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 2/311-314.

¹⁰³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 2/311-314.

¹⁰⁴ Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma*, 54.

¹⁰⁵ Hâris el-Muhâsibî, *el-Kasîd ve'r-rücû' ilallâh (el-Vasâyâ içinde)*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütüb, 1986), 313.

¹⁰⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 2/311-314.

¹⁰⁷ İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn*, 3/64.

¹⁰⁸ Serrâc, *el-Lüma*, 53.

¹⁰⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 2/311-314.

sözlerini işittiğini ve her hâlden haberdar olduğunu bilmenin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan sürekli bir iç denetim hâlidir.¹¹⁰ *Kâmûs-ı Osmânî*'de murâkabe, masivadan alâkayı keserek Cenâb-ı Hakk'a yönelmek şeklinde tarif edilmiş;¹¹¹ günümüz tasavvuf araştırmacılarından Hasan Kâmil Yılmaz ise murâkabeyi kalbî ve zihnî teksif olarak değerlendirerek gönül ve kalpteki düşüncenin Allah zikri ve fikri etrafında yoğunlaştırılması şeklinde ifade etmiştir.¹¹² Bu tanımlar birlikte ele alındığında murâkabenin, ilahî gözetim bilinci, kalbî yöneliş, iç denetim ve süreklilik unsurlarını bir arada barındıran bütüncül bir tasavvufî kavram olduğu anlaşılmaktadır.

Mutasavvıflar, murâkabe kavramını manevî seyrin derinliğine bağlı olarak farklı derecelere ayırmış; bu derecelendirme bazen üç, bazen yedi ve daha fazla mertebe şeklinde ele alınmıştır. Murâkabeyi üçlü bir tasnife tâbi tutan sûflerden biri Serrâc et-Tûsî'dir. Serrâc, murâkabeyi mübtedîlerin, mütevassıtların ve büyüklerin murâkabesi olmak üzere üç mertebede değerlendirmiştir.

Serrâc'a göre mübtedîlerin murâkabesi, Allah'ın insanın iç dünyasına muttali olduğunu bilerek kalbi muhafaza etmesi şeklinde gerçekleşir. Bu aşamada murâkabe, daha çok kalbin korunmasına yönelik bir bilinç hâlidir. Mütevassıtların murâkabesi ise Hakk'ın dışındaki her şeyden fâni olarak, Hakk'ı Hakk ile murâkabe etmek ve edep, fiil ve ahlâkta Allah Rasûlü'ne ittibâ etmeyi esas almak şeklinde tanımlanır. Büyüklerin murâkabesi ise murâkabe sayesinde gönüllerini bütünüyle Allah'a bağlayan, bu hâlin devamı için Allah'ın korumasına sığınan kimselerin murâkabesidir. Serrâc'a göre bu mertebede olanlar, Allah tarafından has kullar arasına dâhil edilmiş, hâllerini başkalarına açmamaları istenmiş ve işlerinin bizzat ilahî irade tarafından yönetildiği bildirilmiştir. Nitekim "*Çünkü benim velim, Kitab'ı (Kur'an'ı) indiren Allah'tır. O, bütün salihlere velilik eder.*"¹¹³ âyeti, bu murâkabenin nihai derecesine işaret etmektedir.¹¹⁴

Tarikatlar içerisinde Nakşibendî tarikatı murâkabeye özel bir önem atfetmiş; bu sebeple onların murâkabe kavramını hangi çerçevede ele aldıklarına kısaca değinilecektir.

Nakşibendiyye tarikatı, murâkabe kavramına özel bir önem atfetmiş ve bu kavramı erken dönemden itibaren tasavvufî eğitim anlayışının merkezinde değerlendirmiştir. Nakşibendîliğin ilk dönemlerinde murâkabe, genellikle kalbe yönelmek, kalbi muhafaza etmek ve onu sürekli kontrol altında tutmak anlamlarında kullanılmıştır.¹¹⁵ Bu dönemde murâkabe, sâlikin iç dünyasını disipline eden, kalbi mâsivâdan koruyan ve kişinin her an ilâhî gözetim altında bulunduğu bilincini diri tutan temel bir manevî hassasiyet olarak telakki edilmiştir. Murâkabe, yalnızca zihinsel bir farkındalık değil; kalbin yönelişini düzenleyen, düşünce ve niyetleri denetim altına alan süreklilik arz eden bir iç bilinç hâlini

¹¹⁰ İbn Kayyim, *Medâricü's-sâlikîn*, 3/64.

¹¹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971), 2/582.

¹¹² Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 168.

¹¹³ el-A'râf 7/196.

¹¹⁴ Serrac, *el-Lüma*, 54.

¹¹⁵ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 314.

ifade eder. Bu çerçevede Nakşibendî geleneğinde murâkabenin belirgin biçimde kalb merkezli bir manevî disiplin olarak şekillendiğini göstermektedir.

Daha sonraki Müceddidîyye¹¹⁶ döneminde Nakşibendîler, murâkabeye daha sistematik ve derinlikli bir muhteva kazandırarak onu seyrusülûk sisteminin, yani Nakşibendîlikteki mânevî eğitimin asli unsurlarından biri hâline getirmişlerdir. Bu çerçevede murâkabe, belirli âyet ve kavramlar üzerinde derinlemesine tefekkürü esas alan bir uygulama olarak tanımlanmış; bu tefekkür sürecinde Allah'ın Zât'ından sâlikin letâifine yönelen feyzin gelişini bekleme ve idrak etme bilinci ön plana çıkmıştır. Özellikle Müceddidî gelenekte “murâkabeler” başlığı altında daha ayrıntılı ve sistematik biçimde ele alınan bu anlayış, murâkabeyi yalnızca kalbi koruyan bir farkındalık hâli olmaktan çıkararak, sâlikin manevî terakkisini hedefleyen çok katmanlı bir eğitim yöntemi konumuna taşımıştır.¹¹⁷

Bazı Nakşibendî sûfiler ise murâkabeyi, sembolik ve derin bir tasavvufî anlatımla, nefsin ve benlik iddiasının bütünüyle tasfiyesi süreci olarak tanımlamışlardır. Bu anlayışta insan, kendi vücudunu kırılğan bir “şişe”ye benzetmekte; bu şişenin taşa çalınıp kırılması, kulun benliğini, dünyevî aidiyetlerini ve varlık iddialarını bilinçli bir şekilde ortadan kaldırmasını ifade etmektedir. Ardından dünya ve ona delâlet eden her şeyin “fenâ rüzgârına verilmesi”, tasavvuftaki fenâ ve bekâ düşüncesiyle irtibatlı olarak, kalbin mâsivâdan arındırılmasını ve yalnızca bâkî olan Allah'a yönelmesini temsil etmektedir. Bu gönül merkezli tefekkür hâli, murâkabeyi sadece Allah'ın kulunu gözettiği bilincine indirgemeyen; bilakis kulun, kendi varlığından ve âlem tasavvurundan soyunarak ilâhî huzur şuuruna ermesini hedefleyen derin bir manevî tecrübe olarak ortaya koymaktadır. Netice itibarıyla Nakşibendiyye tarikatında klasik murâkabe anlayışı varlığını sürdürmekle birlikte, tarihsel süreç içerisinde farklı mertebe ve muhtevalara sahip murâkabe türlerinin geliştiği; böylece murâkabenin hem kalb merkezli bir bilinç hâli hem de sistematik bir manevî eğitim yöntemi olarak zenginleştiği görülmektedir.¹¹⁸

Sonuç

Murâkabe kavramının semantik anlam alanını tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışma, kavramın tarihsel süreç içerisinde anlam genişlemesi, işlevsel dönüşüm ve bağlama bağlı daralma yaşadığını ortaya koymuştur. İnceleme, murâkabenin tek bir döneme veya disipline ait bir terim olmayıp, farklı bağlamlarda farklı semantik işlevler üstlenen dinamik bir kavram olduğunu göstermektedir.

Câhiliye döneminde murâkabe kelimesi lafzen yer almamakla birlikte, “rakb/رقب” kökünden türeyen kelimelerin kullanım alanları incelendiğinde, yüksek bir yerden bakma, gözetleme, takip etme, bekleme ve bir neticeyi kollama anlamlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemdeki kullanım, çoğunlukla maddî bir menfaati elde etmeye yönelik bilinçli ve süreklilik arz eden bir gözetim anlayışını yansıtmaktadır. Dolayısıyla

¹¹⁶ Müceddidîyye: Nakşibendiyye tarikatının İmâm-ı Rabbânî'ye (ö. 1034/1624) nisbet edilen kolu. bk. Hamid Algar, “Nakşibendiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 32/338.

¹¹⁷ Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, 314-315; Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî: Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 77.

¹¹⁸ Muhammed Nuri Şemseddin, *Miftâhu'l-Kulûb* (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2011), 359.

murâkabe, bu safhada ahlâkî veya metafizik bir boyuttan ziyade, pragmatik ve fiilî bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nüzul dönemiyle birlikte murâkabenin anlam alanında belirgin bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Kur'an'da murâkabe kavramı lafzen geçmemekle birlikte, İslâm âlimleri murâkabe anlamını "rakb/رَقَب" kökünün türevlerinin yer aldığı âyetler ve aynı semantik alanı paylaşan diğer âyetler üzerinden inşa etmişlerdir. Özellikle Mâide sûresinin 117. âyetinde geçen "*üzerlerine gözetleyici (rakîb) yalnız sen oldun*" ifadesinde yer alan rakîb lafzı, murâkabenin Kur'anî çerçevesini belirleyen temel referanslardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda murâkabe, artık yalnızca dışsal bir gözetimi değil; insanın zahirî fiilleriyle birlikte bâtinî yönelimlerini de kuşatan ilahî bir bilme ve denetleme anlamı kazanmıştır. Kelimenin Allah'ın ve meleklerin isim ve sıfatlarıyla irtibatlandırılması, murâkabenin semantik açıdan ontolojik ve ahlâkî bir genişleme yaşadığını göstermektedir.

Hadislerde murâkabe kök harfleri ve türevleri, Kur'an'daki bu anlam örgüsüyle uyumlu biçimde kullanılmıştır. Bu kullanım, murâkabeyi yalnızca ilahî bir fiil olarak değil; aynı zamanda kulun davranışlarını düzenleyen normatif bir bilinç hâli olarak pekiştirmiştir. Böylece murâkabe, nasslarda ilahî gözetimden hareketle insanın öz denetimine uzanan çift yönlü bir semantik yapı kazanmıştır.

İslâm düşüncesinin ilerleyen safhasında murâkabe, tasavvuf ilmi içerisinde terimleşerek yeni bir işlev kazanmıştır. Mutasavvıflar, murâkabeyi tanımlarken Câhiliye ve nüzul döneminde şekillenen anlam çekirdeğini bütünüyle terk etmemiş; aksine bu çekirdeği manevî eğitim ve iç disiplin bağlamında yeniden yorumlamışlardır. Murâkabenin ihsan hadisiyle ilişkilendirilmesi ve "müfâ'ale" sigasının müşareket anlamına atıfla hem kul hem de Allah'a nispet edilmesi, kavramın semantik açıdan karşılıklı bilinç ve sürekli farkındalık boyutunda genişletildiğini göstermektedir. Bu aşamada murâkabe, ilahî gözetimin kul bilincinde içselleştirilmiş hâli olarak anlam kazanmıştır.

Bununla birlikte tasavvuf geleneği içerisinde murâkabenin anlamında homojen bir gelişimden söz etmek mümkün değildir. Özellikle geç dönem Nakşibendî literatüründe murâkabe, belirli âyetler üzerinde derin tefekkür yoluyla sâlikin letâifine ilahî feyzin inişini bekleme şeklinde tanımlanarak yöntemsel ve pedagojik bir çerçeveye oturtulmuştur. Bu durum, murâkabenin önceki dönemlerde sahip olduğu geniş semantik anlam alanının terk edildiğini değil; bu alanın tasavvufî eğitim bağlamında bilinçli biçimde yöntemsel ve pedagojik bir çerçeveye indirgenerek uygulanabilir hâle getirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu sınırlama, kavramın anlamsal fakirleşmesi değil; işlevsel yoğunlaşma ve eğitsel merkezîleştirme olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak "murâkabe" kelimesinin, tarihsel süreç içerisinde semantik açıdan hem anlam genişlemesine hem de bağlama bağlı daralmaya uğradığı tespit edilmiştir. Câhiliye döneminde fiilî ve pragmatik bir gözetim anlayışını ifade eden murâkabe, Kur'an ve hadislerde ilahî gözetim ve ahlâkî sorumluluk ekseninde genişlemiş; tasavvuf düşüncesinde ise bu anlam çekirdeği korunmakla birlikte, kul merkezli bir iç disiplin ve manevî eğitim pratiği hâline getirilmiştir. Böylece murâkabe, İslâm düşüncesinde ontolojik hakikat ile ahlâkî tecrübe arasında köprü kuran çok katmanlı bir kavram olarak teşekkül etmiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Algar, Hamid. "Nakşibendiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/335-341. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbeddin Seyyid Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâr İbn Kesîr, 5. Basım, 1414/1994.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. çev. Ali Rıza Temel vd. 10 Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Kur'ân Tefsirinde Şiirden Faydalanma". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dini, Ahlâki, Edebi, Mesleki Dergisi* 9/94-95 (Mart 1970), 69-72.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü'l-luğa ve shâhu'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dârü'l-İlmî'l-Melâyîn, 1410/1990.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Condon, John C. *Kelimelerin Büyülü Dünyası: Anlambilim ve İletişim*. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdurrahman. *Mu'cemü't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıdk el-Minşevî. Kahire: Dârü'l-Fadîle, ts.
- Dimeşkî, Abdülganî b. İsmail en-Nablusî. *Miftâhu'l-ma'îyye fî düstûri't-tarîkati'n-Nakşibendiyye*. Kahire: Dârü'l-Cûdiyye, 1429/2008.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk es-Sicistanî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şuayp Arnavutî. 7 Cilt. Dârü Risaletü'l-Âlemiyye, 1431/2009.
- Ebû Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşadu akli's-selim ilâ mezâya'l-Kitabi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1431/2009.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayınları, 2001.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 16 Cilt. Kahire: Dârü'l-Misriyye, ts.
- Fîrûzâbâdî, Mecidüddin Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. nşr. Muhammed Abdurrahman Mer'aşelî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423/2003.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi me'ânî esmâ'illâhi'l-hüsnâ*. Beyrut: Dârü'l-Hazm, 1423/2003.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1983.
- Göktas, Serkan. *Tefsir Usûlü Açısından İllet-Hikmet Merkezli Yorumların Analizi: et-Tahrîr ve't-Tenvîr Örneği*. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2003.
- Hanım Halîd, Abdülazîm Ahmed. "Kültür Dilbilim: Kuramlar, Yöntemler ve Disiplinlerarası Yaklaşımlar". *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ekim 2025), 55-68. <https://doi.org/10.48147/dada.1735144>
- Hassan b. Sabit. *Divanü Hassan b. Sabit*. nşr. Ali Muhanna. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Halîf, Yûsuf. *eş-Şi'ru's-sa'âlike fî asri'l-câhiliyye*. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.

- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Cemheretü'l-luğa*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, ts.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekerıyyâ. *Mu'cemü-mekâyîsî'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1399/1979.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Medâricü's-sâlikîn*. thk. Muhammed el-Mu'tesim Billah. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Azîz, 1423/2003.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. 8 Cilt. Riyad: Dârü't-Tayyibe, 1419/1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdr, ts.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Seyyid Geylânî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Karataş, Ali vd. (ed.). *Kur'ân'a Yeni Yaklaşımlar: Postmodern Zamanda Tefsir Yapmak*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2023.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem". *Hikmet Yurdu* 6/11 (2013), 151-170.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 20 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2. Basım. 1426/2006.
- Korzybski, Alfred. *Science and Sanity*. Amerika Birleşik Devletleri, 1377/1958.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi Tasavvufun İlkeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. 2 Cilt. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978.
- Mısır Arap Dil Akademisi. *Mu'cemu'l-elfazî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 2 Cilt. Kahire: İdâretü'l-Amme li'l Mu'cemati ve İhyâi't-Türas, 1409/1989.
- Muhâsibî, Hâris. *Âdâbü'n-nüfûs*. Beyrut: Müessesetü Kütübi's-Sekâfiyye, 2. Basım, 1411/1991.
- Muhâsibî, Hâris. *el-Kasd ve'r-rücû ilallâh*. thk. Abdulkadir Ahmed Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütüb, 1406/1986.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1374/1955.
- Nablusî, Abdulganî b. İsmail b. Abdulganî ed-Dimeşkî. *Miftâhu'l-maiyye fî düstûri't-tarikâti'n-Nakşibendiyye*. Kahire: Dârü'l-Cudiyye, 1429/2008.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horâsânî. *Süneni Nesâî*. 8 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, 1348/1930.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971.
- Râzî, Muhammed b. Ömer Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. 36 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1419/1999.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1422/2002.
- Serrâc et-Tûsî, Ebû Nasr Abdullah b. Ali. *el-Lüma'*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1416/1996.
- Sülemî, Muhammed b. Hüseyin. *Ziyâdâtü hakâiki't-tefsîr*. thk. Gerhard Böwering. Beyrut: Dârü'l-Maşrik, 1406/1986.
- Şemseddin, Muhammed Nuri. *Miftâhu'l-kulûb*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 1432/2011.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, 1418/1998.

- Târafe b. Abd. *Divanü Târafe b. abd.* thk. Durriye el-Hâtib, Lütfi es-Sekkal. Beyrut: Müessesetü'l-'Arabiyye, 1421/2000.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsâ. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 6 Cilt. Mısır: Matbaat-u Mustafa al-Bâbî, 1416/1996.
- Tosun, Necdet. *Bahâeddin Nakşband*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Tosun, Necdet. *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Tüfeyl el-Ganevî. *DivanuTüfeyl el-ganevî*. thk. Hasan Felahoğlu. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1997.
- Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Hasan. "Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair". *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*. ed. Bilal Gökkır vd. 363-380. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2009.
- Yılmaz, Hasan. *Kur'an Kelime ve İfadelerini Anlamada Kavram Tefsiri ve Semantik Analiz Yöntemi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs mincevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdussettar Ahmed Ferac. 40 Cilt. Kuveyt: Tûrâsü'l-Arabî, 2. Basım, 2001.
- Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin. *Şerhu'l-muallakâtu's-seb'â*. Beyrut: Dârü'l-İhyâ, 1423/2002.
- Wensinck, Arent Jan. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*. 8 Cilt. Leiden: Brill, 1355-1389/1936-1969.